

הרב יובל שרלו

על אמירה לגוי בבניית בתים בשבת

כשנערכו הפגנות בשבת בפתח תקווה, פרסם הרב משה מלכה זצ"ל, רבה הראשי של פתח תקווה, ב'תחומין' (כרך ז) מאמר ובו העלה את התנגדותו ההלכתית להפגנות אלה. תמצית טיעונו מופיעה למעשה בראשי הפרקים של המאמר:

- ב. מצוות תוכחה עד היכן?
- ג. הפרש בין תוכחה ליחיד לתוכחה לרבים.
- ד. תוכחה - מצוה שבין אדם למקום ובין אדם לחבירו.
- ה. לגבי פוקדים לא שייכת תוכחה.
- ו. ההפגנות מגבירות חילול שבת (לפני עיוור).
- ז. מסקנה: לא להפגין בשבת.
- ח. מחסומי רחוב בשבת...

מסקנתו החד-משמעית הייתה שלא להמשיך בהפגנות (עמ' 113):

העולה מכל האמור, שאין אנו חייבים ולא רשאים להמשיך ולהפגין בערבי שבתות נגד קולנוע היכל מכל מיני הטעמים שהוזכרו לעיל. אם אחרי הפגנות סוערות של שלשים ושלש שבתות לא הזדעזעו ולא שמעו אלינו, חזקה שכן ימשיכו הלאה, וממילא אין טעם עוד לשום הפגנה ולא לשום מחאה. ומי שלבו נוקפו, יוכל להפגין ביום חמישי בערב או במוצאי שבת, כך שלא יגרום לחלול שבת המוני ע"י המשטרה והטלויזיה. כך לא נוסף שמן למדורה ולא נכבה אש של חלול שבת בנעורת.

באותו כרך הופיעה תגובת הרי"ש אלישיב ה"ו:

בעתון המודיע מיום ג' בסיון תשמ"ו התפרסמה תגובתו של ה"ר יוסף שלום אלישיב שליט"א למאמרו של הרב מלכה שהובא לעיל. בשל קירבת הדברים לנאמר לעיל בגוף המאמר אנו מצרפים דברים אלו לכאן. לאחר הבאת תורף דבריו של הרב מלכה כותב הרי"ש אלישיב:

ברם, אנא לא ידענא מה ענין מצות תוכחה לכאן. אטו מטרת ההפגנות היא בשביל קיום מצות תוכחה, אתמהה. הלוא הדבר פשוט כביעתא בכותחא, אילו כל אחד היה פוטר את עצמו בקיום מצות תוכחה, כי אז החנויות, התחבורה וכל בתי הקולנוע וכו' היו פועלים בשבת כמעשיהם בחול, ולא היה נשאר מהשבת ח"ו שריד ופליט. המטרה של ההפגנות היא לעצור את מגיפת התפשטות הריסת השבת. וזה מה שנשאר בידי יראי ד' החרדים על דברו למחות ולהפגין בעד קדושת השבת.

ומ"ש כת"ר שע"י ההפגנות אנו גורמים חילול שבת, עי' שו"ת מהרי"ל דיסקין ז"ל בקו"א סי' קמה, שאין לחוש לזה, ואכמ"ל... והי"ת יתן בלב טועים בינה להפסיק לקעקע את חומת השבת.

בכבוד רב ובברכת התורה

יוסף שלום אלישיב

א. השדה ההלכתי של הדיון

המעין היטב בשורש המחלוקת יראה כי מדובר למעשה בעניין היסודי העומד בפני כל פוסק הלכה. השאלה ההלכתית העיקרית והבסיסית, הקובעת את כל מהות פסק ההלכה ואת הכיוון העקרוני של הפסק, היא השאלה לאיזה תחום הלכתי הנושא ההלכתי שייך. הר"מ מלכה זצ"ל דן בשאלת הפגנות השבת בשדה ההלכתי של מצוות תוכחה, היינו החובה למנוע יהודי מלעבור עבירות ושאלת הקולר התלוי בצווארי המשתמט מפעולה זו. לאור דיון זה הוא פסק כי גדרי תוכחה אינם שייכים לנושא הדיון, ובשל העובדה כי נזקי ההפגנות מבחינת חילול שבת רבים מהתועלת שבהן, אין להפגין בשבת.

הר"ש אלישיב הי"ו לא חלק על מילה אחת מדברי הרב מלכה. טענתו העיקרית היא שהרב מלכה לא ניהל את הדיון בשדה ההלכתי הראוי. הנושא איננו מצוות תוכחה, אלא משימה ציבורית לעיצוב רשות הרבים היהודית במדינת ישראל. התביעות שעמדו בבסיס ההפגנות היו כדי שלא תתמוטט השבת הציבורית ולא יישאר ממנה שריד ופליט. על כן חובה להפגין ולעשות כל שביכולתנו כדי לסגור את הקולנוע בשבת.

כל פוסק הלכה יודע כי אכן זו השאלה העיקרית כמעט בכל נושא בעל משקל. שאלת השדה ההלכתי הראוי לדיון היא ההכרעה המהותית ביותר בפסיקת ההלכה. הדבר נכון בכל הרמות של פסקי הלכה, ופעמים רבות המחלוקת בין פוסקי ההלכה יונקת משאלת התחום שבהם נידונת השאלה. פעמים רבות אם יש הסכמה בתחום הדיון הפערים ההלכתיים קטנים מאוד. אולם השאלה העיקרית כאמור היא מה הנושא ההלכתי העומד לדיון.

ב. ניתוח הדיון

בדיון בדבר היתר הבנייה בעפרה נקבע על ידי העוסקים בו כי הנושא הוא אמירה לגוי בשבת כאשר אמירה זו מסייעת בקיום מצוות ישוב ארץ ישראל. הרב גיטר הי"ו הצדיק את פסיקתו בדיני אמירה לגוי, שבות, דרבנן, דאורייתא לצורך מצווה, כתיבת אונו בשבת וכדו'. גם בתגובת הרב נהוראי הי"ו נעשה עיסוק מכוון בתחומים הלכתיים אלה: אמירה לגוי במקום הפסד בהשוואה לאיסור כיבוי שריפה, אמירה לגוי שיאמר לגוי אחר, מה נחשב כיישוב ארץ ישראל לצורך דחיית איסורי שבת, ההבדל בין רבים ליחיד, מלאכת מצווה וכדו'. נושאים אלה תפסו את עיקר הדיון ההלכתי.

שני הרבנים חשו כי נושא זה לא ממצה את הדיון, והם התייחסו גם לנושא חילול השבת הרבה מעבר לשאלת אמירה לגוי. אולם שניהם לא נתנו לדיון זה מקום רחב. הרב גיטר הי"ו התייחס לכך בקיצור, בכמה שורות, וטען כי ההיתר לבנות בית כנסת בשבת על ידי גוי כנראה לא מחייב התייחסות לשאלת הפרהסיא, ועל כן ניתן להוכיח כי גם בפרהסיא מותר. הרב נהוראי הרחיב יותר בשאלה זו, אולם דחה את הדיון בשאלה זו לסוף המאמר, ולא זו בלבד אלא שהכותרת שנתן לדיון זה הוא "חשש מחשד". בשל כך התנהל הדיון העיקרי בשאלת האמירה לגוי.

ג. שבות דשבת

לענ"ד, הדיון לא התנהל כלל במישור הנכון, וממילא המסקנות של שני הרבנים - אף שזה היתר וזה אסר - אינן מכוונות לשורת ההלכה. וזאת בשל העובדה כי רק לאחרונה התנהל דיון מעל במת 'צהר' (גיליון לג) שבו פרשתי משנה הלכתית המבוססת על דברי הרמב"ן. למאמר זה נכתבה

תגובה הוגנת וחולקת על ידי הרב אריה כץ הי"ו ('צהר' לד), ואף על פי כן טענתי כי משנה לא זזה מקומה. אני מבקש להפנות את הקוראים לשני המאמרים האלה, וכאן אכתוב בקיצור נמרץ. במאמרי התייחסתי בין השאר לעמדת הרמב"ן (ויקרא כג, כד) המבאר כיצד איסורי מסחר הם מדאורייתא, על אף העובדה שהם לכאורה "שבות":

ונראה לי שהמדרש הזה לומר שנצטוינו מן התורה להיות לנו מנוחה ביום טוב אפילו מדברים שאינן מלאכה, לא שיטרח כל היום למדוד התבואות ולשקול הפירות והמתנות ולמלא החביות יין, ולפנות הכלים וגם האבנים מבית לבית וממקום למקום, ואם היתה עיר מוקפת חומה ודלתות נעולות בלילה יהיו עומסים על החמורים ואף יין וענבים ותאנים וכל משא יביאו ביום טוב ויהיה השוק מלא לכל מקח וממכר, ותהיה החנות פתוחה והחנוני מקיף והשלחנים על שלחנם והזהובים לפניהם, ויהיו הפועלים משכימין למלאכתן ומשכירין עצמם כחול לדברים אלו וכיוצא בהן, והותרו הימים הטובים האלו ואפילו השבת עצמה שבכל זה אין בהם משום מלאכה.

לכך אמרה תורה "שבתון" שיהיה יום שבייתה ומנוחה לא יום טורח...

דברים דומים כתב הרמב"ן בדרשתו לראש השנה (מהודרת שעוועל עמ' ריח). אף הריטב"א הביין כך את דבריו (ראש השנה לב, ב ד"ה שופר).

טענתי במאמר זה כי 'עובדין דחול' אינו מושג דרבנן, שניתן לדחותו לכאן ולכאן, אלא שמבחינה מסוימת הוא אפילו למעלה ממלאכות שבת, שכן הוא עיקרון העל של שבת. אדגיש כי יש בדברי הרמב"ן גם עובדין דחול מדרבנן. ההבחנה בין השניים קשה מאוד, ורבים התלבטו בדבר. כך לדוגמה כתב הרב מנשה קליין (הקטן) הי"ו (שו"ת משנה הלכות ח"ח סי' רכא):

ולפענ"ד נראה הכלל בזה לפי מה שאמרו ז"ל "ודבר דבר - שלא יהא דיבורך של שבת כדיבורך של חול", הכי נמי אמרו שלא יהיו מעשיך של שבת כמעשיך של חול, כלומר אפילו במלאכות שאין בהם איסור משום מלאכת שבת שאין בהן דין מלאכה מל"ט מלאכות ותולדותיהן ומכל מקום כיון דדרך העולם לעשותן בחול באופן זה יש לשנותן בשבת ושלא לעשותן או אם צריך לעשותן יעשה אותן בשינוי שלא יהא כעובדא דחול, ולכן בקצת מקומות שאי אפשר לשנותן אלא אם כן או שיעשן כבחול או לא יעשה כל עיקר כהאי גוונא התירו לצורך מצוה דהיכא דהאיסור הוא רק משום עובדין דחול שרינן לכבוד שבת או לצורך מצוה וכיוצא בזה...

דברי הרמב"ן מצוטטים הרבה בדיונים הלכתיים בזמן הזה, ואכמ"ל¹.

דברים אלו של הרמב"ן מהווים מקור יסודי בדבר שאלת עבודת גויים בשבת ברשות הרבים של המדינה היהודית. חובת השבת כלל אינה חלה עליהם, ועל כן אין הם עוברים על "לא תעשה כל מלאכה". לדעת חלק מהראשונים הביטוי "גוי ששבת חייב מיתה" קשור לנושא זה. אף על פי כן,

¹ ראו לדוגמה את דברי הבן-איש-חי בשו"ת רב פעלים (ח"ג או"ח סי' יב) לגבי פתיחת חנות בשבת; דברי הציץ אליעזר בדבר ספורט בשבת (ו, ד; ד, ד); מנחת יצחק שהחמיר לגבי משחקי שחמט בשבת (מנחת יצחק ג, ג); חלקת יעקב או"ח סי' קלד; יביע אומר ח"ג או"ח סי' כא; טלטול מזוודות מהנמל למלון (ציץ אליעזר יט, יט); שימוש בכלים מיוחדים לחיתוך ביצה קשה גם מההיבט של עובדין דחול (אגרות משה או"ח ד, עד); סירוק שערות במסרק מכיוון זה (שם או"ח ב, עח); טאטוא שטיח מקיר לקיר בשבת (מנחת יצחק ה, לט); מיקרופון בשבת (מנחת שלמה א, ט); פתיחת כוור בשבת על ידי משאבת גומי (יביע אומר ח"ה או"ח סי' לג), ועוד ועוד.

אני טוען כי ההלכה אוסרת זאת לחלוטין, מכוח חובת שבתון דשבת. מעניין לציין כי ה'משך חכמה' (דברים ה, יב) טען כי חובת השבתון קיימת רק בארץ ישראל:

...אבל כיון שנכנסו לארץ והיו עוסקין בעבודת שדה וחרם ובבנין עירות בעבר הירדן ובמלחמות, היה להם השבת ליום קרוא מקרא קודש לקדשהו בתורת ד' כל היום, ואם השבותין יהיו מותרין הלא יצאו כל היום במלאכות המותרות ובטורה מרובה ותורתן אימתי נעשית, רמזה התורה שמור את יום השבת לקדשו... כדי שיהא היום פנוי ממלאכה, ולכן לא זכר כאן את החדוש כמו שזכר בדברות הראשונות, רק אמר כי עבד היית בארץ מצרים כו' על כן צוך ד' א-להיך לעשות את יום השבת, שתזכור שקבלת עבדותו...

קשה אפוא לומר כי בשעה שביישוב עובדים פועלים בהקמת בתים בשבת מקיימים את עיקרון העל של שבת – שבתון. לעניות דעתי, ניהול הדיון בשדה זה היה אוסר לחלוטין אפשרות של עבודה ציבורית בשבת במקום יישוב שכל תושביו יהודים, עוד הרבה לפני הדיון על אמירה לגוי.

ד. התייחסות לממד נוסף של "מה יאמר"

כיוון שאתינן להכי אתיחס לנקודה נוספת שצריכה לעלות בדיון ההלכתי. בניגוד לזו הקודמת, אין מדובר ביסוד העיקרי של הדיון, אלא בשיקול דעת נוסף שצריך להכניס לדיון, והוא עשוי להביא למסקנה הלכתית שונה. נקודה זו היא עיקר מאמרו של הרב יצחק הנשקה הי"ו בגיליון הקודם של 'צהר' (גיליון לד). הרב הנשקה כתב על שאלת "מה יאמר" כשיקול דעת הלכתי. אמנם דבריו מתייחסים כמובן ל'מה יאמרו הגויים' בשל העובדה שרוב הפסיקה נעשתה בשעה ש'האומרים' היו גויים. אולם נראה כי העיקרון הנמצא שם תקף גם לימינו לגבי כלל ישראל. דבריו מצטרפים אל מאמר שכתבתי מזמן העוסק בשאלת קידוש השם וחילול השם כיסוד הלכתי². אני מבקש להדגיש כי אין אני מדבר על שיקולים חוץ הלכתיים, אלא על שאלה עד כמה זה חלק מהדיון ההלכתי.

תגובת הציבור הישראלי להיתר לבנייה בשבת הייתה טבעית ומובנת. תגובתו הייתה שה'מתנחלים' ימכרו אפילו את השבת כדי להתנחל בארץ. ואכן, לאוזן שאינה בקיאה בהלכה העובדה כי רב התיר לבנות בתים בשבת על ידי אותם פועלים העושים זאת במשך כל השבוע נראית כהתמוטטות חומת השבת. כאשר מדובר בבנייה כדי למנוע החלטה של בית המשפט, הדברים נראים חמורים אף יותר – הישגים "פוליטיים" כדי לקבוע עובדות בשטח על חשבון קדושת השבת. מאמרו של הרב הנשקה טען שאלו שיקולים תקפים מבחינה הלכתית, שיש לשקול אף אותם. קשה לטעון שאין להם מקום בדיון זה.

* * *

פסק ההלכה הסופי יכול להיפסק רק על ידי המרא דאתרא, הרב אבי גיסר הי"ו, כי רק הוא מכיר את המצב היטב, ומבין את המשמעויות השונות של כל פסיקה. מאמר זה בא לדון בשאלה אם הסוגיה נידונה במרחב הנכון של ההלכה, ולהדגיש שוב הן את החשיבות העליונה לקביעת השדה הראוי לדיון, והן את המשקל הגדול של הפסיקה לאור עקרונות היסוד של ההלכה.